

BEHAROVO STOLJEĆE

Povodom novog, drugog izdanja književnohistorijske monografije o
Beharu (1900.-1910.) prof. dr. Muhsina Rizvića¹

HADŽEM HAJDAREVIĆ

U svojim tezama o duhovnom integritetu književnosti unutar eseja o književnoj Evropi i njenim tzv. malim i velikim narodima jedan suvremeni teoretičar književnosti iz Hrvatske² primjećuje kako je sveukupna južnoslavenska povijest, u koloritu evropskih književnih i intelektualnih “transverzala”, i “nadalje otvorena rasprava, a Europa dugotrajna parnica koja još nije izgubljena”. Doduše, “alternativa samoodržanja više se”, prema njemu, “ne ponavlja u klasičnom obliku roba i gospodara: kao bezobzirnost jačih i beskonačno pasije mahanje repom slabijih”; međutim, slijedom tzv. pomjerene agresije na prostorima hirovite balkanske isfrustriranosti, mogli bismo zaključiti da je polimorfnost evropskih kulturnih tradicija na lokalnim razinama gušena najrazličitijim oblicima ignoriranja, otimanja, svjatanja književnih i kulturnih vrijednosti drugoga toliko da je upravo na Balkanu kontinuirano nastavljan (i unapredivan) “historijski napredak u barbarstvu ljudske duše”. Tako je kulturološka pozicija malobrojnog naroda najčešće bivala uvjetovana pitanjima na koja su već prigotovljeni odgovori, pa mu je ostajalo ili da bude dosljedan u svojoj slijepoj unutarnacionalnoj ksenofobiji ili da nacionalno bude

toliko razgrađen da njegova kulturna, politička, ekonomska i svaka druga asimilacija bude puko sekundarno pitanje tehničkih povijesnih okolnosti. Sudbina prvog bošnjačkog periodičnika za književnost Behara, “lista za pouku i zabavu”, kako je stajalo u njegovu “podnaslovu”, u tom je smislu uvjerljivo ilustrativna.

Bošnjačku kulturnu poziciju u kontekstu ovih iznesenih postavki najdirektnije je prije četvrt stoljeća dedektirao Midhat Begić u svome eseju “Naš muslimanski pisac i njegova raskršća”: “...*Biti Musliman, a pisac, svakako je mučna samospoznaja, kao što je uvijek bila povoljnija pripadnost što jasnijim i što većim nacionalnim strukturama. Tu veliku i tužnu istinu možda je bolje no iko spoznao A. G. Matoš u Parizu, iskusio i kazao u mnogo navrata izvrsnim usporedbama, punim grke slikovitosti, između njegova, hrvatskog i zapadnoevropskog naroda. Za bosanskohercegovačkog Muslimana a pisca to je odavno psihološka slabost, mučnina, vječni dodir ništavila, pa čak i onda da je tako bilo kada je pod turskom carevinom imao povlašćen položaj...*”³

Bošnjački autor uglavnom nije podlegao nametnutoj nacionalnoj ksenofobiji. Ksenofobiji su mogli podleći jedino vašarski i ideološki uvje-

tovani tumači njegova djela. Ponekad mu je čak išla na ruku atmosfera nacionalne istraumatiziranosti onih koji su ga sa *lijeve* ili *desne* strane smatrali *svojim* a gdje je on sebe vidio samo kao privremenu intelektualnu "izbjeglicu". To najbolje potvrđuju velika književna djela napisana u ovom stoljeću.

Politika i književnost

Zanimljivo je da će istu psihološku poziciju nacionalnog književnohistorijskog i književnoteorijskog *samoobjašnjavanja*, kakvo je imao Midhat Begić, imati i profesor Muhsin Rizvić⁴ na X. međunarodnom kongresu slavista u Sofiji održanom od 14. do 22. septembra 1988. godine, kad će, već u prvim rečenicama svoga referata "Poetika bosansko-muslimanske književnosti", skrenuti pažnju da je "osnovni smisao proučavanja bosansko-muslimanske književnosti, u posljednjih dvadesetak godina, bio (...) da se pokaže njena posebna egzistencija, postojanje ove književnosti u historijskom kontinuitetu od XV. stoljeća do danas..."⁵

U tom književnohistorijskom *dokazivanju* "njene posebne egzistencije" (ili, kako bi to rekao hrvatski pjesnik Zvonimir Mrkonjić, u tom nesretnom *svojatanju* vlastite književnosti, vlastitog jezika, vlastitog pisma) bilo je, naravno, krajnje teško ophrvavati se iskušenjima književnoestetske samoobmane i izbjeći očekujućim zamkama angažirane književnoteorijske glorifikacije i onih književnih tvorevina unutar vlastite nacionalne književne tradicije koja su ispod razine elementarnih književnoumjetničkih normi, a opet sve to vrijeme biti izložen "razumljivoj sumnji i snishodljivom osmijehu, pa i šali (...) sa najrazličitijim psihološkim rezonancama"⁶ te političkim stupicama, objedama i atacima koji su išli do najdirektnijih poziva na linč.⁷ Problem je tim očitiji što je u najvećem dijelu svojih tekstova Muhsin Rizvić bio primoran biti prvi koji će utрати put. Mnogih drugih *sa strane* to se nije ni ticalo. Begić i Rizvić - čak u razmaku od petnaest godina: 1973. i 1988. - bili su prinuđeni uvijek nanovo, uvijek "sa ledine" *objašnjavati*, bez obzira što su vremenom već bila omogućena široka znanja o bošnjačkoj nacionalnoknjiževnoj zasebnosti i naprednosti s drugim nacionalnim književnostima na južnoslavenskim prostorima i u Evropi.

Sve ovo govorim iz razloga što mi se čini da ovdašnja književna historiografija nije mogla ni funkcionirati a da ne bude dobrahno prilijeplje-

Nesim Tahirović: MALA, MALA NADA

na uz aktualne društvenopolitičke tokove, ideološke uvjetovanosti i mijene, za razliku, naprimjer, od književnoumjetničkog teksta, u kojemu pisac oblikuje jedan zasebni, samosvojni, umjetnički svijet izvan literarnohistorijskih vizija i perspektiva, a gdje njegovo djelo uspijeva onoliko koliko je manje sputano lokalnim prostorom i vremenom. Riječi T. S. Eliota da "književni kritičar ne smije imati emocija osim onih što ih je neposredno izazvalo umjetničko djelo" imaju itekakvoga smisla u onim kulturnim sredinama gdje kulturološke očitosti, čak i aksiomi, nisu *pomjeravani* iz svojih ležišta i gdje mitovi nisu bivali dominantni znanstveno-povijesni "argumenti", ali na ovim prostorima literatura je najmanje bila "lijepa laž", moćna igra duha, nanovo stilizirana bajka o Čovjeku i njegovu životu na Zemlji, "jezik u njegovoj estetskoj funkciji", kako bi to rekao Roman Jakobson, nego je korištena kao zagrijani nacionalnohuškački transparent, bajraktarski

otadžbinsko-domovinski zavjet ili zakletva “na sve ili ništa”. Iz tog je razloga vjerovatno u skoro svakom Begićevu tekstu koji se tiče domaće (nacionalne) književne tradicije, kao i mnogim tekstovima Muhsina Rizvića, naglašena potreba za kompariranjem s drugim nacionalnim književnim tradicijama na južnoslavenskom prostoru. U svim tim i znanim i još dovoljno nepoznatim društvenopolitičkim kontekstima piscima je bilo daleko lakše, književnim kritičarima i tumačima njihova književnog svijeta bilo je daleko teže. Pisac - zato što je umjetnik - mogao je, uvjetno rečeno, biti neozbiljan, nemoralan, samoreklamerski nestabilan, podvoran; književni kritičar - zato što je znanstvenik - morao je sve to vrijeme sebe imati u vidu kao znanstveno-etički izgrađenu ličnost i morao je znati da bi mu se bilo kakva i bilo kolika opuštenost dobro obila o glavu.

Rizvićevo djelo i književno- -istraživačko svjedočanstvo

Književnohistorijski i književnokritički eseji Muhsina Rizvića najdirektnije otkrivaju Rizvića kao prilježna čitaoca, koji se iskreno umio radovati vlastitim i tuđim doživljajima književnoumjetničkog čina, ali i kao književnog kritičara koji je bio pakleno ozbiljan u svome poslu. Dovoljno je spomenuti sledeća djela: *Behar - književnoistorijska monografija*⁸, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*⁹, tom I. i II., *Interpretacije iz romantizma*, tom I. i II.¹⁰, *Književni život BiH između dva rata*, I.-III. tom¹¹ *Panorama bošnjačke književnosti*¹², *Bosanski muslimani u Andrićevoj svijetu*¹³ i dr. Rizvićev ukupni književnoteorijski i književnohistorijski opus premašuje dvadeset tomova knjiga. Uradio je toliko koliko je, za isto to vrijeme, moglo uraditi i cijelo odjeljenje neke akademije za znanost i umjetnost. Pored toga što je na prvom mjestu otkrivao nepoznate stranice u bošnjačkoj književnosti, posebno je važno naglasiti Rizvićevo književnokritičku vezu s drugim južnoslavenskim književnim tradicijama. Rizvićeve interpretacije iz epohe romantizma, prije svega njegovi ogleđi o Mažuranićevo *Smail-agi Čengiću*, Njegoševu *Gorskom vijencu*, o bosanskome *između* kad je, naprimjer, u pitanju hrvatski ilirizam i pitanje hegemonističke filologije Vuka Karadžića, najdirektniji su primjer hrabrog čitanja/tumačenja književnoumjetničkih uzleta i onih djela koja su temeljena na

monomitskoj i monološkoj nacioromantičarskoj balkanskoj svijesti i koja su za istu takvu monomitsku i monološku svijest nažalost znala biti poučnik i poticaj za masovne genocide. Svako umjetničko djelo, dakle, ukoliko ikad treba imati svoju humanističko-umjetničku, svoju dijalošku (a ne isključivo monološku) “supstanciju”, mora, bar u recepciji generacija koje dolaze, doživjeti i svoju književnokritičku evoluciju.¹⁴ Time se vrijednost književnoumjetničkog djela ne umanjuje, nego se otvara mogućnost univerzaliziranja njegovih književnoestetskih vrijednosti. Zato, ako bismo igdje mogli citirati sljedeće riječi Svetozara Petrovića: “*Volio bih - neizrecivo bih volio - da vrijednoga književnog kritičara smijem zamisliti samo kao etički izgrađenu ličnost*”,¹⁵ onda bismo te riječi takve kakve jesu najprije mogli prisloniti Rizvićevo književnoistraživačkom naporu da dosegne punu koherenciju između cjeline djela i njegovih unutarnjih idejno-estetskih sastavnica, ali i da vlastiti poetski doživljaj sretno suoči s doživljajem onih koji to djelo, kao čitaoci, neposredno “konzumiraju”.

Jer je svojim tekstovima, primjereno vremenu u kojemu je živio, Rizvić bio krajnje obziran i obazriv čovjek. Tako on u *Panorami bošnjačke književnosti* kontinuitet ove nacionalne književne tradicije prati “od XV stoljeća do danas”. To znači od vremena, kako sam kaže, “islamiziranih Slavena”. Nije se upuštao u preislamsku pismenost Bosne raspostrtu po stećcima i poveljama bosanskih vladara. Ne mislimo da se radilo o strahu od imenovanja, nego o sasvim pragmatičnom izbjegavanju “stvaranja” problema tamo gdje je to bilo moguće.

Najbolje se u sudbini *Behara*, prvoga bošnjačkog književnog periodičnika, ogleda sudbina cijelog jednog vremena, zemlje i naroda na prijelazu stoljeća i ukupne književne atmosfere koja je dominirala u svim tim mijenama i razmeđima.

Behar - ogledalo svoga vremena

“*Pojavom 'Behara, lista za pouku i zabavu' u maju 1900. godine otvara se razdoblje književnih listova kao snažan pokret u književnom stvaranju Muslimana Bosne i Hercegovine pod austrougarskom vladavinom, koji odražava sve potrebe i težnje u njihovom prosvjetnom i kulturnom životu kao i značajnije pojave u njihovom društvenom, političkom i nacionalnom razvoju*”, napisat će Muhsin

Rizvić već u prvim rečenicama svoje monografije.¹⁶ Utemeljivači *Behara* bili su književnici: Edhem Mulabdić, Osman Nuri Hadžić i Safvet-beg Bašagić. Svatrojica su u to vrijeme bili afirmirani književnici. Saradivali su u tadašnjim bosanskohercegovačkim glasilima (*Bošnjak*, *Nada*, *Školski vjesnik* i dr.), te objavili književna ili znanstvena djela koja su već nailazila na vrlo afirmativan prijem najšire čitalačke javnosti. Autoru monografije Rizviću bilo je jako važno da pokretanje *Behara* situira u ondašnji društvenopolitički kontekst (od same ideje koju je inicirao Mulabdić, konsultacije sa Hadžićem, do prvih brojeva koje je urednički potpisivao Bašagić), iz čega je vidno sa kolikom se entuzijazmom ali strepnjom uslijed niza društvenopsiholoških, finansijskih i svih drugih problema krenulo u taj kulturno-izdavački projekt. Pokretači su na prvom mjestu transparentirali vjerske vrijednosti, vjerske potrebe u prosvjećivanju najširih narodnih masa, pa je i redakcijski uvodnik prvog broja bio doslovce intoniran u tom smislu, ali su, zapravo, makar i nedovoljno “svjesno”, prvenstveno krenuli u vrlo neizvjesnu borbu afirmiranja tradicionalnih vrijednosti Bosne i njezinih nestajućih bogatstava u kontekstu nužne potrebe otvaranja tadašnje bošnjačko-muslimanske i ukupne bosanskohercegovačke stvarnosti prema aktualnim evropskim izazovima i, dakako, rizicima koja ta otvaranja nose. Ništa tako jasno, otvoreno, intenzivno, često i vrlo bolno, neće oslikati stanje duha u Bosni i Hercegovini kao desetipogodišnje izlaženje *Behara*. Složimo li se s onom općom pretpostavkom da su listovi, publikacije, glasila najpouzdanija ogledala svoga vremena, onda *Behar* skoro u potpunosti potvrđuje tu pretpostavku.

“*Nakon Kapetanovićevo*g Narodnog blaga i *Hermanovih* Narodnih pjesma, koje su u kulturnom životu širokih muslimanskih slojeva predstavljale pokušaj stvaranja čitalačke publike na tekstovima pisanim narodnim jezikom i evropskim pismom, poslije Bašagićeve *Trofande*, koja je po drugi put aktivirala muslimanske narodne mase, pokretanjem ‘Behara’ takva čitalačka publika biće konačno formirana, čime su raskinuti okovi tradicionalne orijentalne pismenosti Muslimana u Bosni i Hercegovini i položeni čvrsti osnovi za književni i kulturni razvoj u znaku simbioze zapada sa istokom i dalje u pravcu punije evropeizacije”, završit će profesor Rizvić, i sam ponesen vremenima u kojima je i sam živio, uvodni dio svoje mono-

grafije, prije nego što će se u dublju analizu tekstova i djelovanja *Behara* upustiti godišta njegova izlaženja prema urednicima koji su ga uređivali.¹⁷ A kasniji lični i programski sukobi između onih koji su uređivali *Behar*, čak i otvoreni animoziteti, sukobi između “vjerske” i “svjetovne” inteligencije, između tzv. *mehkiša* i tzv. *tvrdiša*, između dogmatskih tradicionalista i evropejaca po svaku cijenu, potcrtat će ukupnu kolektivnu dramu cijelog jednog naroda i njegove zemlje. Odblijesci tih sukoba, nesporazuma, traženja i (ne)snalaženja, koji su, paradoksalno, kadikad znali biti i vrlo kreativnima, trajat će cijelo XX. stoljeće i, kroz različite manifestacione varijante u politici, kulturi, književnosti, jeziku, vjerskom ili kojem drugom organiziranju, trajat će sve do ovoga, našeg, aktualnog vremena. Profesor Rizvić, dakle, ne prati/vrednuje tekstove *Behara* samo kroz unaslovljene odjeljke o prozi, poeziji, drami, književnoj kritici, prijevodnoj književnosti, usmenom stvaralaštvu, tekućim aktualnostima te kroz uredničke koncepcije njegovih urednika (Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Muhamed Džemaludin Čaušević, Šemsudin Salihbegović, Musa Ćazim Ćatić, Ljudevit Dvorniković, Hamid Šahinović - Ekrem), nego ih nastoji književnoistraživački/književnokritički elaborirati u onom društvenopsihološkom i komparativističkom kontekstu u kojemu su isti ti tekstovi nastajali. *Behar* nije ničim izdvojen i sam; on je sastavni dio ukupne društvene stvarnosti. Čitanjem Rizvićeve monografije postaju nam jasniji *razlozi* pokretanja dobrotvornog društva “Gajret” (1903.), potom i lista *Gajret* te *Gajretova* bliženja srpskim nacionalnim interesima u vrijeme kad je *Behar*, osobito u vrijeme Dvornikovićeva urednikovanja, bio, skoro dosljedno, prohrvatski list, ali bit će nam jasniji i *razlozi* njegova ukidanja 1910. godine, ne samo uslijed nesavladive finansijske krize nego i uslijed niza političkih problema koji su tadašnju bošnjačku inteligenciju doveli u stanje prezasićenosti sobom i dezorijentacije pred najavljujućom kataklizmom Prvoga svjetskog rata.

Na stranicama *Behara* stasavali su mnogi mladi književnici, školski pedagozi, orijentalisti i znanstvenici, među kojima se posebno izdvajaju imena Muse Ćazima Ćatića, Rize-bega Kapetanovića, Fadila Kurtagića, Hamida Šahinovića Ekrema, Šemsudina Sarajlića, Hamdije Mulića, Huseina Dubravića Đoge, Fehima Spahe, Fehima Bajraktarevića i dr., bilo da su

kasnije *opstali* ili, pak, *zastali* kao književnici ili znanstvenici, te i mnogi drugi autori koji su, kao već potvrđeni pisci, na stranicama *Behara* objavili koliko svoja značajna djela toliko i *otkrili* vlastita neka viđenja vremena i aktualnih društvenih, kulturnih, književnoestetskih problema na osnovu kojih izravnije *čitamo* vrijeme i okolnosti u kojima su svi oni živjeli i radili (prvenstveno njegovi urednici/pokretači: Bašagić, Hadžić, Mulabdić). Rizvićeva je monografija u tom smislu krajnje iscrpna, sveotvarajuća, bogata u detaljima i informacijama, da se može čitati i kao monografski “roman” o cijeloj jednoj generaciji u prijelomnim i prvim godinama XX. stoljeća, u čijim su se idejama i akcijama čudesno vezivale neoromantičarski zanos i buđenje svijesti o sebi i svojem i sveopominjući i opori realizmi da ništa nije onako kako bi se u snima i situacionim zanesenostima željelo.

Pa i kad je *Behar* prestao s izlaženjem, nakon skoro punih jedanaest godina neprekidnog izlaženja, “*generacija pisaca koja je u njemu stasala i književnost, koja se u njemu stilski uobličila i umjetnički ojačala, idejno formulisala, potvrdila i stvaralački razvila, nastavili su da žive dalje u drugim, narednim časopisima, u okviru drugih izdanja i preko zasebnih knjiga, slijedeći i usavršavajući izvornu stilsko-idejnu bitnost narodnosnog jezgra svoje sredine, njenog mentaliteta, tradicije i etničkih obilježja, i afirmišući vlastiti, specifični integralni duh, i pored različitih nacionalnih orijentacija i ličnih nastrojenja svojih nosilaca*”, stoji u završnom poglavlju ove monografije: “Na završetku književno-časopisne hronike ‘Behara’: osvrt i zaključna zapažanja.”¹⁸

Otvorenost djela

Tako je životni put Muhsina Rizvića bio posvećen utiranju književnoistraživačkih puteva. U tome je pokazivao zadivljujuću hrabrost, umijeće, ustrajnost u tumačenju i imenovanju. Monografija o *Beharu*, čije je drugo izdanje, evo, ugledalo svjetlo dana, jedan je od najzgodnijih primjera za jednu ovakvu konstataciju.

Tek danas vidimo koliko su Rizvićevi naučnoistraživački puti u bosanskom kontekstu, kako sam kaže, “različitih nacionalnih orijentacija i ličnih nastrojenja”, pouzdani i dovoljno široki. Tim putima je danas lahko ići i uzduž i poprijeko razuđenoga bošnjačkog književnog arhipelaga. Bitna je književnost, umjetnost, univerzalne vrijednosti, sve drugo je

prolazno. Upravo je profesor Rizvić među najzaslužnijima da danas ovdašnjeg pisca i ovdašnjeg čitaoca nema nikakvog razloga da hvata bilo kakva nacionalna ksenofobija, komparativistička isključivost, beznade, nesigurnost, niti pak asimilatorska opuštenost. A za cjelovitije čitanje/razumijevanje ukupnoga Rizvićeva književnoteorijskog i književnohistorijskog opusa prvenstveno su, naravno, važna njegova djela, koja su “otvorena” onoliko koliko sama otvaraju nepoznate stranice književne baštine i književne savremenosti. I, koliko god da su ta djela nužno zahvatila našu zajedničku kulturnu povijest, ona su i sama postala naša zajednička povijest. Tim prije što ih danas, u kontekstu suvremenih balkanskih, evropskih, svjetskih smutnji u Jeziku i u Riječi, doživljavamo kao dodatnu armaturu onoga što imenujemo kulturnim opstankom, sigurnošću ili nadom. **m**

¹ Novo izdanje književnohistorijske monografije o Beharu Muhsina Rizvića, upriličeno je povodom stogodišnjice pokretanja ovoga prvog bošnjačkog književnog periodičnika (prvi broj izašao je 1. maja 1900.), ali i povodom sedamdeset godina od rođenja prof. dr. Muhsina Rizvića (1930.-1994.), kao autora ove jedinstvene književnohistorijske monografije i kao jednog od najznačajnijih istraživača/proučavala bošnjačke i bosansko-hercegovačke književne baštine i književne savremenosti. Ovaj tekst pripremljen kao pogovor novom, drugom izdanju ove monografije pisan je na osnovu mojih dosadašnjih tekstova i napisa o profesoru Rizviću i njegovu književnoistraživačkom radu.

² Bruno Popović: Književna Europa, (esej “Književna Europa i njeni narodi”), “Razlog”, Zagreb, 1978.

³ Midhat Begić: “Naš muslimanski pisac i njegova raskršća” (Izlaganje na Književnom petku u Zagrebu aprila 1973. godine), Raskršća IV (Izabrana djela I.-VI., priredila dr. Hanifa Kapidžić-Osmanagić), “Veselin Masleša” i “Svjetlost”, Sarajevo, 1987.

⁴ Muhsin Rizvić (14. april 1930. - 9. juni 1994.) rodom je iz Mostara, mada mu je očeva porodična loza vezana za Konjic. Od djetinjstva živi u Sarajevu, gdje mu je otac bio muderis u Gazi Husrev begovoj medresi i slovio kao jedan od najboljih kaligrafa svoga vremena. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu Rizvić je diplomirao na studijskoj grupi za južnoslavenske književnosti i maternji jezik, a jedanaest godina kasnije na istom je fakultetu odbranio doktorsku disertaciju “Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine”. Bio je to pionirski književnohistorijski zahvat i jedan od najvećih književnoistraživačkih podviga unutar bošnjačke književne tradicije u ovom stoljeću. Nagovorom prof. dr. Midhata Begića, Rizvić kasnije prelazi za profesora na katedru južnoslavenskih književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je radio sve do svoje iznenadne smrti juna 1994. godine. Uoči agresije na BiH 1992. i sve

vrijeme svoga života bio je vidno angažiran u fundamentalnim bošnjačkim nacionalnim projektima. Prije svega, obavljao je funkciju predsjednika Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" nakon njegove Obnoviteljske skupštine oktobra 1990., a smrt ga je zatekla na mjestu predsjednika Savjeta KDB "Preporod".

⁵ Muhsin Rizvić: "Poetika bosansko-muslimanske književnosti" (referat na X. kongresu slavista u Sofiji 14.-22. septembra 1988.), Panorama bošnjačke književnosti, "Ljiljan", Sarajevo, 1994. U ovome izdanju, kako stoji u uvodnoj napomeni izdavača, termini "Bosanski Musliman" i "bosansko-muslimanska (književnost)" zamijenjeni su terminima "Bošnjak" i "bošnjačka (književnost)".

⁶ Midhat Begić, nav. djelo

⁷ O društvenopolitičkim prilikama u kojima je živio i djelovao profesor Muhsin Rizvić i njegovi najbliži saradnici i savremenici najdirektnije informacije donosi studija dr. Šaćira Filandre: Bošnjačka politika u XX. stoljeću ("Sejtarija", Sarajevo, 1998.), i to u odjeljku "Drugi bošnjačko-muslimanski preporod", gdje na jednom mjestu stoji i ovo: "Vrhunac otvorenog osporavanja bošnjačkih nacionalnih prava jeste napad Pere Šimunovića, profesora Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na Muhsina Rizvića, kolegu sa istoga fakulteta", u kojemu je Šimunović pitanja o "bosanskom duhu", bosanskom jeziku, književnosti i dr., ni manje ni više, povezao sa NDH, Trećim Rajhom, "Hitlerovim fašizmom i Homeinijevim fundamentalizmom", a šta su te etikete u to vrijeme značile i koje su posljedice najčešće imale najbolje mogu posvjedočiti oni koji su proživjeli to vrijeme.

⁸ Muhsin Rizvić: Behar - književnoistorijska monografija, "Svjetlost", Sarajevo, 1971. Biblioteka Kulturno naslijeđe.

⁹ Muhsin Rizvić: Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine, I. i II. tom, ANUBiH, Sarajevo, 1973. Reprint izdanje istoga ovog djela štampano je pod imenom Bosansko-muslimans-

ka književnost u doba Preporoda - 1887.-1918., "El-Kalem", Sarajevo, 1990.

¹⁰ Muhsin Rizvić: Interpretacije iz romantizma, I., Pedagoški zavod, Sarajevo, 1976.; Interpretacije iz romantizma, II., "Svjetlost", Sarajevo, 1984.

¹¹ Muhsin Rizvić: Književni život BiH između dva rata, I.-III. tom, "Svjetlost", Sarajevo, 1980. (biblioteka Kulturno naslijeđe),

¹² Muhsin Rizvić: Panorama bošnjačke književnosti (odabrani književnokritički i književnoteorijski eseji), "Ljiljan", Sarajevo, 1994.

¹³ Muhsin Rizvić: Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu, "Ljiljan", Sarajevo, 1996.

¹⁴ U tom bi smislu valjalo spomenuti sljedeća Rizvićeva djela: Bosanskohercegovačke književne studije ("Veselin Masleša", Sarajevo, 1980.), Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine ("Veselin Masleša", Sarajevo, 1985.), Tokovi i stvaraoci Bosne ("Univerzal", Tuzla, 1986.), Između Gaja i Vuka ("Oslobođenje", Sarajevo, 1989.), Kroz Gorski vijenac - Interpretacija i tekstualno-komparativna studija o strukturi ("Svjetlost", Sarajevo, 1989.), itd.

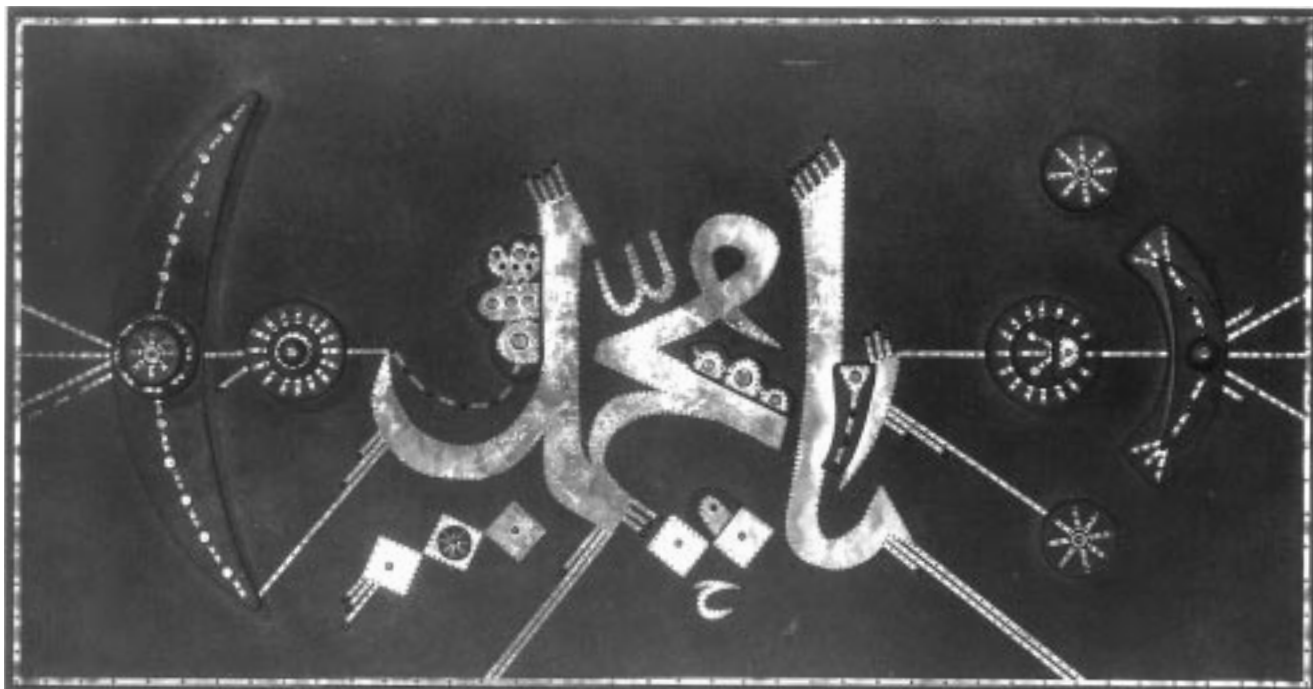
¹⁵ Svetozar Petrović: "Kritika i etički kriterij", Priroda kritike, "Liber", Zagreb, 1972.

¹⁶ Navedeno prema: Muhsin Rizvić, Behar - književnoistorijska monografija ("Svjetlost", Sarajevo, 1971.) str. 9.

Skrećemo pažnju na Napomenu, datu na početku ovoga izdanja, da su, slijedom autorova osjećanja jezika u kasnijim (posljednjim) njegovim testkovima i knjigama, u ovom izdanju izvršena neznatna pravopisna ujednačavanja primjerena pravopisu bosanskog jezika autora Senahida Halilovića, s obzirom da je i profesor Rizvić bio član Pravopisne komisije organizirane u okviru nacionalnog kulturnog društva "Preporod", i da je bošnjačka nacionalna odrednica iz tog vremena: "Musliman" zamijenjena izvornim nacionalnim imenom: "Bošnjak".

¹⁷ Navedeno prema istom izvorniku, str. 42.

¹⁸ Navedeno prema istom izvorniku, str. 445.

Nesim Tahirović: VELIKI ZNAKOVI ORIJENTA